

Fondok az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában*

V. WINDISCH ÉVA

1.

A kézirattári munkára vonatkozó tervekben, beszámolóokban néhány éve sűrűn előforduló fogalom a fond. Tartalma nem kétséges: a szó eredetileg levéltári szakkifejezés, és összefüggő nagyobb mennyiségű kézirat, ill. gépiratos dokumentumegyüttes (s ezt kiegészítő nyomtatott, ill. fényképeszeti úton előállított dokumentumok) jelölésére szolgál. Ami kérdésesnek tűnhetik: vajon hogyan kerülnek fondok a kézirattárba, vajon megváltozott-e az utóbbi időben a könyvtári kézirattárak gyűjtésének iránya, tárgya; esetleg a kézirattár olyan feladatokat vállalt magára, melyeket régebben más gyűjtemények láttak el?

Mielőtt a kérdésre válaszoznánk, határoljuk körül pontosabban a kézirattári fond fogalmát. A fond levéltári értelmezését a Levéltárak Ügyviteli Szabályzata 1971-ben a következőkben foglalta össze:

„72. § (1) Levéltári anyagnak személyi vagy tárgyi alapon kialakított együttesét fondnak nevezzük.

(2) Az együttes létrejöttének módjától függően regisztratúra, ill. gyűjtemény-jellegű fondot különböztetünk meg.

(3) A valamely szerv vagy személy működése során hozzá érkezett, továbbá nála keletkezett és rendeltetészerűen nála maradt levéltári anyag együttese a regisztratúrajellegű fond. Létrehozója a fondképző.

(4) Különböző fondokból egybegyűjtött levéltári anyag együttese a gyűjtemény-jellegű fond. Létrehozója a fondkialakító.

(5) Minden levéltári anyag valamely fondba tartozik.”

Kézirattári vonatkozásban ezt a meghatározást valamennyire módosítanunk kell. Mindenekelőtt elhagyhatók a szervek, mint fondképzők: szervek irományait — egyes ritka kivételektől eltekintve — a kézirattárak nem gyűjtik, nem is gyűjthetik az 1971. évi levéltári törvény és az azt kiegészítő rendelkezések értelmében. Azokat a gyűjteményeket pedig, amelyek a kézirattári feldolgozó munka korábbi szakaszaiban jöttek létre (mint kötetes kézirataink sorozatai vagy levelestárunk), gyakorlatunkban nem nevezzük fondnak. Így a kézirattári fond fogalma az alábbiakban írható körül:

A kézirattári gyakorlatban fondnak nevezzük valamely személy működése során keletkezett és rendeltetészerűen nála maradt, valamint hozzá érkezett kézirat és ezt kiegészítő egyéb dokumentumok együttesét (természetes vagy

* A tanulmány 1974-ben készült.

szerves fond), továbbá valamely személy kéziratgyűjtői tevékenysége során keletkezett, és a kéziratárban is együttesen kezelt gyűjteményt (mesterséges fond). A kéziratár csak történeti, tudományos, irodalmi vagy művészeti szempontból jelentős személyiségek fondjait gyűjti, ill. oly fondokat, melyekben e szempontokból forrásértékű dokumentumok találhatóak. A fond lehet teljes hagyaték, ill. lehet annak számottevő mennyiségű töredéke (pl. egy levelezés, vagy ha valaki működése egy szakaszának dokumentumait adja át kéziratgyűjteménynek).

A meghatározás már a választ is megadja kérdésünkre. Az Országos Széchényi Könyvtár Kéziratára úgyszólván keletkezése időpontjától kezdődően gyűjtött hagyatékokat, levelezéseket, vagyis fondokat. SZÉCHÉNYI Ferenc kéziratgyűjteménye többek között VERANCICS Antal hagyatékát foglalta magában. Az első, vásárlás útján beérkezett fond KOVACHICH Márton György 1809-ben, még életében átadott, tudományos és személyes anyagot egyaránt tartalmazó hatalmas dokumentumegyüttese. Ezt követték további történéshagyatékok, így MILLER Jakab Ferdinánd múzeumigazgató hagyatéka, SZIRMAY Antal, EDER József Károly, KOPPI Károly, GYURIKOVITS György, a jogtudós VUCHETICH Mátyás hagyatékai, majd 1846-ban HORVÁT István nagyméretű, művei kéziratát, anyaggyűjtését, levelezését tartalmazó hagyatéka. A természettudósok közül KITAIBEL Pál és SADLER József terjedelmes hagyatékai kerültek a kéziratárba. Az írói fondok sorából BESSENYEI Györgynek 1811-ben a könyvtárra hagyott kéziratái, DUGONICS András és RÉVAI Miklós hagyatékai emelendők ki.

A 19. század második felében számban ismét a történéshagyatékoké az elsőbbség. Ekkor kerül ide HORVÁTH Mihály, JÁSZAY Pál, NAGY Imre, RÓMER Flóris, WALTHERR László Imre, WENZEL Gusztáv hagyatéka. Írói hagyatékok: BAJZA József, FÁY Andrásé, SZIGLIGETI Edéé, VACHOTT Sándor és Sándornéé. Tudományos és politikai szempontból egyaránt érdekes a PULSZKY-hagyaték: PULSZKY Ferenc és családtagjainak iratai és levelezése. 1876-ban kerül a kéziratárba a kúria adományából a MARTINOVICS-mozgalom résztvevőinél lefoglalt írományanyag; köztük a legterjedelmesebb HAJNÓCZY József hagyatéka.¹

A 20. században a hagyatékok beáramlása gyorsabb ütemben folytatódik. A század első felében bekerülő tudóshagyatékok: APÁTHY István, BAYER József, CSENGERY Antal, FRAKNÓI Vilmos, GYERTYÁNFY István, HEINRICH Gusztáv, IPOLYI Arnold, MARCZALI Henrik, MEDNYÁNSZKY Alajos, MELICH János, NAGY Iván, PONORI THEWREWK Emil, SCHÖNHERR Gyula, SOMLÓ Bódog, SZILÁGYI Sándor, SZINNYEI József, TAGÁNYI Károly, THALLÓCZY Lajos, TORMA Károly és József hagyatékai. Az írói-újságírói hagyatékok ABONYI Lajostól, FALK Miksától, JÓKAI Mórtól, JUSTH Zsigmondtól, KERTBENY Károlytól, KOMOR Andrástól, KRÚDY Gyulától, LISZNYAI Kálmántól, MADÁCH Imrétől, SÁRKÖZI Györgytől,

1. Összeállításunk csak válogatás. Kisebb együttesekre, jelentéktelen személyiségekre nem terjeszkedtünk ki (még ha hagyatékuk részben értékes anyagot tartalmaz is). A nagyobb hagyatéktöredékeket viszont megemlítettük. Nem soroljuk azonban fel a gyűjteményeket (mint pl. JANKOVICH Miklós gyűjteménye), sem azokat az anyagokat, melyek elszórtan, változó forrásokból, nem együttesként kerültek be a kéziratárba — még ha végül is egy-egy személyre vonatkozóan viszonylag nagy mennyiségű anyag gyűlt is össze (mint PETŐFI, KOSSUTH, utóbb ADY esetében).

TOLNAI Lajostól származnak. Politikusok, közéleti személyiségek vagy több szempontból is érdekes személyi fondok létrehozói: APONYI Rudolf és Antal, GÖRGEY Artúr (öregkori és családi anyag), KLEBELSBERG Kunó, (KORONGHY) LIPPICH Elek, SZÁSZ Károly. Ezekhez csatlakozik néhány színész hagyatéka: EGRESSY Gáboré, PRIELLE Kornéliáé, RAKODCZAY Pálé.

A gyűjteményünkbe kerülő hagyatékok számának viszonylagos növekedése a század második felében tovább folytatódik. Aránylag csökken a tudósfondok száma, amilyenek BARTFAI SZABÓ László, BENDEFY László, DIVÉKY Adorján, ELEK Artúr, FITZ József, JANKOVICH Miklós, KISS Lajos, LYKA Károly, LUKINICH Imre, MOLNÁR Antal, NÉMETH Gyula, PAPP Viktor, RÉVAY József, SULICA Szilárd, SZABÓ Károly, TRÓCSÁNYI Zoltán fondjai. Írók, újságírók fondjai közül ekkor kerülnek a gyűjteménybe BABITS Mihály, BÖLÖNI György, CZÓBEL Minka, CSATHÓ Kálmán, CSÉCSY Imre, FENYŐ László, GYÓNI Géza, HERCZEG Ferenc, KÁRPÁTI Aurél, KELETI Artúr, NÉMETH Imre, PARRAGI György, PAP Károly, PÓSA Lajos, POSSONYI László, RÁTH-VÉGH István, SCHÖPFLIN Aladár, SZABÓ Pál, SZÉP Ernő, SZENTKUTHY Miklós, SZIKLAY Ferenc, TÁBORI Pál és TÓTH Béla fondjai. Politikai érdekű hagyatékok: ÁCHIM Andrásé, BAJCSY-ZSILINSZKY Endréé, JÁSZI Oszkáré (1919-ig), PERCZEL Mór; végül az irodalmi, művészeti és színházi élet köréből származnak BASCH Lóránt, EGRY József, GULÁCSY Lajos, HUBAY Jenő, KUNFFY Lajos, KÜRTHY György, MEDGYESSY Ferenc, NÉMETH Antal, SOMLÓ István és SOMLÓ Sándor hagyatékaikai.²

A kéziratárban őrzött hagyatékokat a 20. század közepéig nem nevezték fondnak, s nem is kezelték őket fonszerűen, vagyis a proveniencia elvének megfelelően különálló egységként. A kéziratári munka középpontjában éppen azok a módszerek állottak, amelyeket a kéziratárban dolgozó szakemberek általában a kéziratok, de elsősorban a fondok rendezése, használhatóvá tétele érdekében kialakítottak. A kéziratári munka fejlődésének történetét e módszerek változásai bontják korszakokra.

2.

A kéziratári feldolgozás első korszakát a kötetes kéziratok korának nevezhetjük. Az európai kéziratárak hagyományos gyakorlata volt, hogy minden, a gyűjteménybe érkező nem kötetes kéziratanyagból (pl. levelezések) köteteket formáltak, ezeket be is kötötték, s a továbbiakban ezekkel az egységekkel dolgoztak. Az eljárás annál magától értetődőbb volt a Széchényi Könyvtárban is, mivel az állomány nagy része — kódexek, kötetként fennmaradt kéziratok — valóban könyvszerű feldolgozást igényelt; egy másik részt (KOVACHICH, HORVÁT István hagyatékát) már a fondképző maga kötetekre tagolva, a kisebb darabokból, levelekből kötegeket vagy köteteket formálva, bekötve vagy tékában engedett át a gyűjteménynek. Ehhez járult, hogy a kéziratár önállósága a könyvgyűjtemény mellett hosszú ideig viszonylag csekély volt. Így, amikor a könyvtár fennállásának első évtizedeiben összegyűlt több mint 10 000 kötet kéziratot 1848 és 1866 között MÁTRAY Gábor, 1866 és 1875 között SUPALA Ferenc feldolgozta, természet-

2. Az 1900—1960 között beérkezett, nem fondként feldolgozott hagyatékok jegyzékét belső használatra CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára állította össze.

szerűleg alkalmazták a könyvek feldolgozásának módszereit a kéziratár gyakorlatában.

A köteteszerű kezelés a hagyatékban a gyűjteményen belüli — levéltári részről utóbb sokszor kifogásolt — szétszóródásához vezetett. Az Országos Széchényi Könyvtár Kéziratárában a köteteket nyelv és méret szerint kialakított sorozatokban, ezeken belül numerus currens szerint helyezték el, összesen mintegy 30 terjedelmesebb, s még számos kicsiny (néhány darabot felölelő) sorozatban. Az egyes kötetekről azután katalóguscédulák készültek egy betűrendes katalógus számára. Így a fondok olyan kötetei, amelyek a fondképző saját művei voltak, vagy amelyek más okból az ő neve alatt kerültek leírásra, a katalógusban együttesen könnyen megtalálhatók voltak; a többi darab azonban (pl. a hagyatékban fennmaradt idegen kéziratok) a katalógusban szétszóródott, s bár a proveniencia mind a katalóguscédulán, mind az ún. repertóriumban (az egyes sorozatok helyrajzi naplói) szerepelt, feltalálásuk a hagyaték kutatója számára nehézkessé, esetlegessé vált. A több darabot összefoglaló kolligátumok, levelezéskötetek pedig csak egy összefoglaló címet tartalmazó cédulán kerültek be a katalógusba, s az egyes darabok gyakorlatilag csaknem elvesztek a kutatás számára. Hasonló módszerek érvényesültek a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratgyűjteményében is, melynek rendszerét az Országos Széchényi Könyvtár szisztémájával körülbelül egyidőben dolgozta ki RÓMER Flóris; ő azonban a nyelvi tagolás helyett a tárgyi csoportokra bontást választotta, így hozva létre 36 tárgyi szakcsoportot, ezeket méret szerint további 4—4 (ill. gyakorlatilag 3—3) csoportra bontva.³ (Emellett az akadémiai gyűjtemény kezdettől fogva végezte a kolligátumok egyes darabjainak önálló leírását is.)

E kéziratárosok koruk gyakorlata szerint jártak el — tehát aligha járhattak volna el másképpen. Eljárásuk megfelelt annak az igénynek, melyet a korszak a kéziratárakkal szemben támasztott, s ez a tudományos hagyatékok őrzése, mégpedig azzal a céllal, hogy a kéziratban maradt tudományos gyűjtések, feldolgozások saját tudományszakukban legyenek hasznosíthatók. E szemlélet következtében a fondképző személye természetesen háttérbe szorult.⁴

Az összetartozó anyagok együtt-tartását, a proveniencia elvét hangoztató ún. levéltári elv egyébként e korszakban még levéltári területen sem volt szilárd. A Nemzeti Múzeum kötelékébe tartozó levéltári osztály FRAKNÓI Vilmos könyvtárigazgató és CSONTOSI János (1875 és 1893 között a kéziratár és levéltár vezetője) elgondolásai alapján 1876-ban és a következő évtizedekben az őrzetében levő családi levéltárak iratait (hacsak nem letét formájában kerültek ezek hozzá) a proveniencia elvével szembenállva kronológiai rendbe olvastotta össze, létrehozva az 1920-as években már több százezer darabból álló ún. „múzeumi törzs-

3. BERLÁSZ Jenő: *Az Akadémiai Könyvtár kéziratárának átalakulása*. Bp. 1957. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai 4.) 4—5. l. — Kiny. a *Magyar Könyvszemléből*.

4. Erre a szemléletre mutat rá német vonatkozásban a 18. századot illetően Gerhard SCHMID előadása: *Zuständigkei und Funktion des Literaturarchivs*. (*Symposium o Literárnom Archivnictve*. Martin, 1973. szept. 25—29. Sokszorosított előadásszöveg.)

anyagot”.⁵ A proveniencia elve 1910-ben nyert szilárdabb megfogalmazást, s ettől kezdve válhatott csak igazában levéltári területen is a rendezés elvévé.⁶

3.

A kötetes kéziratok rendszerének hátrányait az Országos Széchényi Könyvtárban a század végére ismerték fel. A felismeréshez szemléleti változások s a könyvtári technikával szemben támasztott magasabb igények vezettek el. Egyrészt a kor történeti-irodalomtörténeti érdeklődése fokozottabb mértékben fordult a kimagasló egyéniségek felé: a tartalmi tényezőktől függetlenül lényegessé kezdett válni az a személyiség, aki után a hagyatékok fennmaradt. Ez a korszak az, amikor már az írói hagyatékok megőrzése is általánosabbá válik, szemben a korábbi szemlélettel, mely a tudóshagyatékokra helyezte a fősúlyt, az írói hagyatékokat pedig gyakran engedte szétszóródni. A kutatás figyelme ráterelődött jeles személyiségek egyes írásaira, személyes feljegyzéseire, leveleire is — utóbbiak korábban a kötetek mélyén nyilvántartás nélkül rejtőztek. Emellett ez a kor a magángyűjtés kialakulásának kora Európa-szerte: a híres személyiségek kéziratait — autográfjait — mint ilyeneket, tartalmukra való tekintet nélkül becsesnek tartották, gyűjtötték.

Ezekhez az indítékokhoz bizonyos kezelési, technikai problémák járultak. Korábban előfordult, hogy egyes darabokból — pl. egy kétlapos iratból — külön egységet alkottak, külön bekötve, jelzettel ellátva helyezték el; különösen akkor, ha nem voltak hasonló típusú iratok, levelek kéznél, melyekből kötetet formálhattak volna. Ez a megoldás helyigényes, munkaigényes, feleslegesen bonyolult volt. Megváltozott ugyanekkor a levelek külső formája is. Míg a korábbiakban a quart alaknál kisebb levél ritkaságszámba ment, az 50-es, 60-as évektől kezdve a kis alakú levél válik általánossá. Ezeket a leveleket már nem lehetett kötetbe kötni a szöveg olvashatóságának veszélyeztetése nélkül. Érdek fűződik a borítékhoz is, mely a 19. század közepére kialakult formájában kötetbe való bekötésre végleg alkalmatlanná válik.

Az új szemléletnek megfelelően s a kezelési nehézségek leküzdésére az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára a fondok kezelésére 1897-ben gyökeresen új szisztémát vezetett be. A CSONTOSI utódként a kézirattár élére kerülő ERDÉLYI Pál két nagy sorozatot hozott létre: az „irodalmi levelestárat” levelek és az „irodalmi analektát” egyéb kis terjedelmű kéziratok számára (az utóbbit 1900-ban).⁷

5. Vö.: SULICA Szilárd: *A Múzeumi Levéltár és legújabb gyarapodásai.* = *Magyar Könyvszemle.* 1925. 93—133. l. és uő, uo. 1926. 54—110. l. (*A Múzeumi Levéltár gyűjteményeiről.*)

6. A proveniencia elve VARGA Endre megfogalmazásában: a dokumentumok genetikus képződmények, fejlődés eredményeképpen létrejött szerves produktumok, melyeket organikus egységükből, eredeti összefüggéseikből nem lehet kiszakítani. (VARGA Endre: *A proveniencia elve.* = *Levéltári Közlemények.* 1938. 25. l.)

7. A sorozatok elnevezésében az „Irodalmi” megjelölés — mely később lekopott — alighanem a „Literaturarchiv” elnevezés nyomán jött létre. Egyébként sohasem fedte a tartalmat: a kézirattár ekkor sem szorított ki kizárólag írói hagyatékok gyűjtésére.

Mindkét sorozat a levélíró, ill. szövegíró nevének betűrendjében, beszámozás nélkül került felállításra és katalógizálásra. (Az analektánál az író nevének hiányában eredeti cím vagy a feldolgozó által a tartalomnak megfelelően adott cím szerepelhetett.) Az anyagot palliumokban tárolták, mégpedig levelezés esetén az egyazon hagyatékban fennmaradt egyazon levélíró által egyazon személyhez intézett valamennyi levelet egy palliumban; az analekta-anyagot eleinte egyenként kezelték, később kisebb, néhány darabos csoportokat alkottak. A levelekről külön levelestári katalógus készült a levélírók betűrendjében. Egy katalóguscédula egy pallium tartalmát tárta fel, a levélíró és címzett neve mellett a palliumban levő valamennyi levél dátumát felsorolva. Az analekta is különálló betűrendes katalógusban került nyilvántartásra.⁸ A hagyatékban talált kötetyszerű anyag a nyelv és méret szerint megfelelő sorozatba került. Az egyenként vagy kis egységekben beérkező leveleket, írásokat, iratokat pedig szintén a két sorozat megfelelő helyére iktatták be.

Az új módszer kétségtelenül előnyökkel járt. Fokozódott a nyilvántartás pontossága, az egyes darabok könnyen megtalálhatóvá váltak. A palliumokban és dobozokban való elhelyezés az anyag számára nagyobb fizikai biztonságot jelentett, mint a bekötés vagy tékázás. Eltulajdonítás, elkallódás megakadályozására a palliumban őrzött darabok és fóliók számát a palliumra jegyezték és minden darabot lepecsételtek. Az új rend teljesen kifejezte az „autográf” iránt érzett megbecsülést is.

Ugyanakkor hamarosan kitűntek az új megoldás hátrányai, melyek közül a legfőbb az volt, hogy a hagyatékok az eddigénél jóval nagyobb mértékben szóródtak szét: az eddig egy kötetet alkotó levelezés a levélírók szerint került szét helyre a levelestárban. E hátrányt erősen csökkentette az ún. leltári napló, melyet 1880 óta vezettek rendszeresen. Az egyszerre beérkezett kéziratgyűtéseket a beérkezés alkalmával kapott növedéknaplószám sorrendjében feldolgozás után tételről tételre leírták, megadva az egyes dokumentumok fő adatait, jelzetét, ill. 1897–1900 óta a levelestárba vagy analektába történt elhelyezésüket. Ez a jegyzék a későbbi fondrepertórium elődje volt, s lehetővé tette a teljes hagyaték rekonstruálását. A rendszer másik korrekcióját az jelentette, hogy a levelezésekről a címzett neve alatt is készítettek utalócédulákat, amelyekből külön cédulakatalógust alkottak.

Az új feldolgozási módszer még egy új mozzanatot hozott magával. Az egyes dokumentumok, ill. viszonylag kis dokumentumcsoportok külön egységként történő katalógizálása során problémává vált a hagyatékokhoz tartozó kisebb értékű anyag (töredékkéziratok, jelentéktelen levelek stb.) kezelése. Minthogy úgy látszott, hogy ezek nem érik meg a darabonkénti nyilvántartás rájuk fordítandó fáradságát, elkülönítve és megtalálhatóan (a növedéknaplószám rájegyzésével), de rendezetlenül félre-

8. Úgy látszik, kezdetben, kísérletképpen, a leveleket érkezési sorrendben helyezték el, csak a katalógus volt betűrendes. Az új szisztémát egyébként teljesen gyakorlati indoklással jelentik be a *Magyar Könyvszemle*-ben: „Az utóbbi évtizedek alatt átment a köztudatba, hogy irodalomtörténetünk művelői a Múzeum könyvtárának kézirateit nem mellőzhetik. Ennek következtében számosan használták gyűjteményünket, mely irodalomtörténetírásunkban elsőrendű forrássá emelkedett. Ez a helyzet köteleességet rótt a könyvtárra, hogy amennyiben módjában áll, használhatóvá tegye gyűjteményeit. Kéziratkötetek és önálló művek az ideiglenes cédulakatalógusban eléggé föl vannak tüntetve: de az Irodalmi Levelek csupán csomagolva, s nagyjában lévén indikálva, használatuk úgy a kutatóknak, mint a kiszolgáló tisztviselőknek sok törődésével járt. A baj gyökere ott rejlett, hogy a kutatók nem a kézirat jelzetét, hanem a leveleket dátumuk szerint idézték s jegyezték föl. Addig, amíg a felállításban működő tisztviselők emlékezete terjedett, ez nem sok bajt okozott, de ha azon túl érő anyagról volt szó, gyakran megfejtethetlen feladatok elé állítanak. Ez okok alapján az Irodalmi Levelek csoportjának felállítása képezte a legsürgösebb feladatot, mely akként oldott meg, hogy az anyag szoros sorrendben nyert elhelyezést, és ehhez járul szoros abc rendben az írók és címzettek névsora. A pontos index minden irányban kielégíti a kutatót s a felállítás kronológiája biztosítja a megtalálást.” (*Enegyedes jelentés a magyar Nemz. Múzeum könyvtárának állapota* 1897. október 1-től december 31-éig. = *Magyar Könyvszemle*. 1898. 93. 1.)

tették a hagyatéknak hol kisebb, hol nagyobb részét. A félretett részt limbusnak nevezték.⁹

Ez a feldolgozási módszer az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában 65 éven át volt érvényben. Szerény számítás szerint legalább 70 terjedelmesebb fond s még nagyobb számú fondtöredék került ilyen módon feldolgozásra. Ugyanakkor egy tucatnyi esetben — mintegy kivételképpen, s többnyire speciális indokokból, így a hagyaték átadójának kívánságára — megvalósították egyes hagyatékok különálló fondszerű kezelését, mégpedig általában csak a levelezések vonatkozásában. Ezeket különgyűjteménynek nevezték. Ilyen különgyűjtemény volt pl. az 1898—1900-ban több részletben átvett PULSZKY-levelezés (a művek és részben az irományok is kötetyszerű feldolgozást kaptak), a JÓKAI-levelezés, THALLÓCZY Lajos levelezése s más kisebb terjedelmű hagyatékok és hagyaték-töredékek.

Az évtizedek során e rendszer hibái egyre élesebben mutatkoztak, mindenekelőtt az a körülmény, hogy az anyag fizikai széttagolása tartalmi összefüggéseket is megbont — amit a leltári naplóban levő jegyzék nem pótolhatott. A napló egyébként — mint belső használatra készített okirat — nem is állt mindig a kutatás rendelkezésére. Emellett a limbusba helyezés során a hagyaték sokszor — észre nem vehetően, de épp ezért annál érzékenyebben — megcsonkult; egyes levelezési relációk megcsonkítása, mások teljes félretétele folytán — még ha önmagukban véve nem jelentős darabokról volt is szó — nyilvánvalóan kevésbé pontos, kevésbé árnyalt tudományos eredmények születhettek, mintha a kutatónak a teljes fennmaradt anyag rendelkezésre állott volna.

Mint a módszer viszonylag hosszas fennmaradása igazolja: mindezek a hibák önmagukban véve nem vezettek el a módszer megváltoztatásának igényéhez. Lényeges szemléletbeli és történeti változásoknak kellett végbemenniük ahhoz, hogy — mint világméretű erők hatásának kicsiny területen jelentkező, de jellemző eredménye — a jeles személyiségek hagyatékainak értékelése s ezzel együtt kezelésük módja is megváltozzék.

4.

A hagyatékok tudatos gyűjtésére s a proveniencia elvének megfelelő együttes feldolgozására irányuló törekvés történetileg Európa egyes országaiban részleteiben és intézményes következményeiben különféle utakon-módokon fejlődött, az egyes országok hagyományainak megfelelően. Egyes szocialista országokban új megoldás keresését sürgette a különböző — egyházi és világi — magángyűjtemények állami kezelésbe vétele is.

Az „irodalmi levéltár” gondolata német eredetű, s Wilhelm DILTHEY, a szellemtörténeti iskola megalapítója 1889. évi híres előadására vezethető vissza. A gondolat megvalósítását az tette lehetővé, hogy GOETHE, majd ehhez csatlakozóan SCHILLER Weimarban őrzött hagyatéka a 19. század végétől kezdődően

9. A limbus, mint ez az 1945 utáni években történt átvizsgálás során kiderült, sokszor értékes anyagokat rejtett magában. Ezek akkor kiemelve feldolgozásra is kerültek.

magához vonzotta a 18–19. századi német irodalmi hagyatékok jelentős részét.¹⁰ Így alakult ki a német terület legnagyobb irodalmi levéltára, a Goethe–Schiller-Archiv, korszaka vonatkozó forrásanyagának ma is fő gyűjtőhelye. A modern irodalmi és művészeti hagyatékok gyűjtését a Német Demokratikus Köztársaságban a Deutsche Akademie der Künste keretei közt működő, századunk közepén alapított irodalmi levéltár végzi. A logikus elgondolást a gyakorlat módosítja: az NDK területén a két irodalmi levéltár mellett 80-nál több könyvtár, ill. egyéb intézmény őrzi irodalmi és tudományos hagyatékokat; e személyi hagyatékok jegyzéke 1959 és 1971 között három füzetben jelent meg.¹¹ A Német Szövetségi Köztársaságban és Svájcban a hagyatékok gyűjtését és őrzését könyvtárak, levéltárak és egyéb tudományos intézmények egyaránt feladatuknak tekintik. Mindkét területen valamennyi nyilvántartásba vett személyi hagyatékról össze-sített jegyzékek jelentek meg, amelyek a fondok fő adatait, terjedelmüket, lelő-helyüket közlik. Az NSZK-ban összesen 146 könyvtár, Svájcban 134 könyvtár és levéltár őrzi hagyatékokat.¹²

Hasonló módon oldotta meg a fondok szétszóródásából a kutatás számára adódó nehézségeket a Szovjetunió. A Szovjetunió az egyetlen állam, ahol a levéltári területen belül önálló irodalmi és művészeti levéltárak létesültek; elsőként 1941-ben a Szovjetunió Központi Állami Irodalmi Levéltára Moszkvában. Ez a levéltár nem kívánja centralizálni a személyi fondok gyűjtését: jelentékeny állományokat őriznek a nagy könyvtárak és múzeumok kézírattárai is, s a személyi levéltárakat gyűjtő szovjet állami intézmények száma meghaladja a kétszázat. Az ezekben őrzött fondok közös jegyzékét 1963-ban együttesen adta ki a Szovjet Levéltári Főigazgatóság, a Lenin Könyvtár és a Szovjet Tudományos Akadémia levéltára.¹³

Levéltári túlsúly érvényesül a fondok gyűjtésében Dániában, Norvégiában, Finnországban és Bulgáriában: ezekben az államokban az állami levéltárak specializált szekciói alakultak ki az irodalmi és művészeti hagyatékok őrzésére. Egyes államokban az elmúlt évtizedekben a német típusú irodalmi levéltárhoz hasonló gyűjtőhelyek létesültek, akár úgy, hogy régi intézményeket alakítottak át e célkitűzésnek megfelelően — mint Csehszlovákiában a prágai Cseh Írásbeliség Múzeumát (a Strahovban) és a túrócszentmártoni Matica Slovenskát —, akár

10. A fejlődést ismerteti CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *A kéziratgyűjtemények új típusai.* (Levéltár, kézírattár, irodalmi levéltár.) = *Magyar Könyvszemle.* 1960. 196–201. l. — DILTHEY felhívása (*Archive für Literatur*) a *Deutsche Rundschau* 1889. évi évfolyamában jelent meg.
11. Ha az egyetemi intézeteket önállóan számítjuk, a szám jóval meghaladja a százat. A jegyzék: *Gelehrten- und Schriftsteller-Nachlässe in den Bibliotheken der Deutschen Demokratischen Republik.* 1–3. Berlin, 1959–1971. 103, 102, 248 l.
12. Az NSZK-katalógus könyvtári érdekű kötete: *Die Nachlässe in den Bibliotheken der Bundesrepublik Deutschland.* Zsgest. von Ludwig DENECKE. Boppard am Rhein, 1969. 268 l. (Verzeichnis der schriftlichen Nachlässe in deutschen Archiven und Bibliotheken 2.) — A svájci — német, francia és olasz nyelven megjelent — jegyzék: *Repertorium der handschriftlichen Nachlässe in den Bibliotheken und Archiven der Schweiz.* Bearb. von Anne-Marie SCHMUTZ-PFISTER. Bern — Bümpliz, 1967. 200 l. (*Quellen zur schweizer Geschichte.* IV. Abt. Bd. VIII.)
13. A fejlődésről: VOLKOVA, N. B.: *Az irodalmi és művészeti levéltárak.* Ism. VASS Előd. = *Levéltári Szemle.* 1973. 1. sz. 21–23. l. A repertóriumot ismerteti BORSA Iván: *Személyi levéltári fondok a Szovjetunió állami gyűjteményeiben.* = *Levéltári Szemle.* 1966. 1. sz. 179–184. l. — A kötet 1963-ban jelent meg.

úgy, hogy ezek a gyűjtőhelyek valamely könyvtár vagy múzeum mellett létesültek, mint Belgiumban, Hollandiában. Sem a cseh típusú, sem a belga–holland típusú irodalmi levéltárak nem tartoznak bele, nevük ellenére sem, az állami levéltárak szervezetébe. Fenti megoldásokkal szemben az államok nagy részében a személyi fondok gyűjtése megmaradt a hagyományos könyvtári, ill. múzeumi, s részben hagyományosan levéltári keretek között.¹⁴

Magyarországon a történeti hagyományok amellett szóltak, hogy a hagyatékok — elsősorban az irodalmi és tudományos hagyatékok — gyűjtése a könyvtárak kéziratáraiban történjék, hiszen, mint láttuk, az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára — s harmadikként az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának Kézirattára — a 20. század közepén már több mint 100 éves múltra tekinthetett vissza ebben a gyűjtőkörben. E nagy múltú intézményekhez csatlakozott két évtizede a Petőfi Irodalmi Múzeum, mely mint múzeum, az írói életművek minden irányú emlékeinek gyűjtésére törekszik (könyvek, tárgyi ereklyék, képzőművészeti alkotások, fotók, hangfelvételek, kisnyomtatványok), de gyűjteményei sorában az — elsősorban modern — írói hagyatékok gyűjtésére törekvő kéziratár is fontos helyet foglal el. A politikai érdekű hagyatékok gyűjtését levéltárak és kéziratárak egyaránt végzik.

Ha szervezeti változtatásra nem is volt szükség, a külföldi példák és a levéltári gyakorlat példája ahhoz segítették hozzá a magyarországi kéziratárakat, hogy a hagyatékok őrzésében és kezelésében a proveniencia elvének megfelelő módszereket valósítsák meg. Az első személyi hagyatékok, amelyek a hagyatékok fonszerű kezelésének modern gyakorlatát az Országos Széchényi Könyvtárban megnyitotta, az 1952-ben — e feltétellel átadott — BABITS-hagyatékok voltak. Az együttesen beérkező, összetartozó dokumentumegyüttesek együtt-tartásának, fönként való feldolgozásának rendszerét az akadémiai kéziratárban kétéves kísérletezés után, 1955-ben vezette be BERLÁSZ Jenő,¹⁵ az Országos Széchényi Könyvtárban 1963-ban CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára.

A két gyűjtemény módszere nem teljesen azonos. Az Országos Széchényi Könyvtárban a fondok az állomány többi részétől elkülönülő sorozatot alkotnak. A hagyatékok egységei rendezés után (ennek problémáira még visszatérünk) palliumokba kerülnek és beszámoltatnak; a fond sorszáma törve a pallium számával adja meg az egyes őrzési egységek jelzetét. Minden pallium címet kap, s az egyes tételek címének leírásával létrejön a fondrepertórium, mely az anyag elsődleges segédlete; az egyes tételekről utalócédulák kerülnek az anyag természetének megfelelően a kötetes, levelestári, ill. analekta-katalógusba. Így, míg az anyag együttesen, a jellegének megfelelő rendben kerül felállításra, addig megmaradhatott a régi, őrzési egységenként történő nyilvántartás is — ami a könyvtári feltárás jellemzője. A régi kötet-levelestár—analekta-sorozatok a töredékesen, elszigetelten beérkező dokumentumokkal gyarapodnak tovább.

A beérkező anyag nagy mennyisége néhány év után a módszer egyszerűsítését tette szükségessé. Az egyszerűsítés elsősorban az utalócédulák számának csökkentésével ill. szövegük megrövidítésével volt lehetséges.¹⁶ Kivételes jelentőségű fondok esetében azonban az egyszerűsített módszert nem alkalmazzuk.

14. VOLKOVA, N. B., id. h.

15. BERLÁSZ Jenő, id. m. 17. l.

16. Nem készül egyenként utalócédula a fondképző neve alatt leírt kötetekről; a levélanagról készült utalók nem adják meg az egyes levelek dátumát, csak a kezdő és záró évet; az analektaszerű anyag ésszerű csoportosításban, lehetőség szerint több darabból álló tételekben kerül palliumba és leírásra.

Határozottabb választóvonalat húzott a régi és új módszer közé az akadémiai kéziratár. A régi sorozatokat lezárták, s elvileg egyetlen sorozatot hoztak létre, melynek a teljes hagyatékok és a néhány darabos együttesek egyenértékű tagjai. A tételek lehetőleg beérkezésük sorrendjében kerülnek beszámozásra és felállításra, a hagyatékok megfelelő szisztematikus elrendezésben.¹⁷

A fejlődés szemléletbeli okait keresve mindenekelőtt a történeti szemlélet megerősödésében, átfogóvá válásában kell azt megtalálnunk. A mai kutató minden tárgyat történetileg szemlél: vizsgálja az előzményeket, kezdeteket, s a hatásokat, az utóéletet egyaránt; s a két pont között húzódó vizsgálat — akár egy életpályáé, egy irányzaté, egy mozgalomé — megint csak a fejlődés: tetőpont, hanyatlás vagy átalakulás fogalmaival dolgozik. Ugyanakkor a szálakat keresztben is kifeszíti: az összefüggések, relációk bemutatása nélkül a vizsgált tárgyról adott kép szegényesnek, árnyalatlanak, sokszor sematikusnak hat; ma a legtágabb értelemben vett „komplex” kutatás a korszerű kutatói módszer. Magától értetődő, hogy az ilyen természetű kutatások számára az eredeti összefüggéseinek megőrzésével elrendezett forrásanyag az ideális forrásbázis. Ennek a szemléletnek következménye, hogy a proveniencia korábban csak szervek, intézmények levéltáraival kapcsolatban érvényesített elve a személyi levéltárakra is kiterjedt. Általánossá vált a felismerés, hogy „a személyi levéltár iratai éppúgy ‚szervesen’ keletkeznek, éppúgy ‚beleszületnek’ egy összefüggésbe, miként a hivatalszervek iratai a tárgyi összefüggéseket kifejező irattári rendszer iktatószámainak sorrendjébe”¹⁸

E szemlélet következményeinek levonását egy másik, történeti okokból táplálkozó gyakorlati körülmény is siettette. Az írásos dokumentumok száma — első sorban századunkban — a korábbihoz képest hihetetlen mértékben megnövekedett. Megnőtt az intellektuálisan tevékeny személyiségek száma, megnőtt az írásban rögzített tevékenység mennyisége (aránylag is), s megnőtt (a két világháború pusztításai ellenére) a fennmaradás biztonsága is, a hagyatékok becses voltának általánosabbá vált felismeréséből, s közgyűjteménybe kerülésük meggyorsulásából kifolyóan. Ilyen módon a gyűjtemények hasonlíthatatlanul több és nagyobb mennyiségű dokumentumegyüttessel kerülnek szembe, mint korábban. Ezek összeolvasztása óriási, mechanikus sorozatokká sokkal inkább ellenkezik az ésszerűséggel, mint a hasonló módszer azokban az évtizedekben, amikor kisebb számú, erősebben töredékes dokumentumegyüttes került be a gyűjteményekbe, s nagyobb volt az elszigetelten érkező, eredeti összefüggéseiből kiszakadt dokumentumok száma is.¹⁹

Fentiekben azt a fejlődést kívántuk megvilágítani, amelynek végpontján kéziratáraink az anyag természetének s a kutatás igényeinek leginkább megfelelő módszerekkel, „fondokban” dolgozzák fel, teszik használhatóvá a hozzájuk áramló kéziratanyagot. A kéziratár, aki hagyatékokkal dolgozik, ma már nem

17. Kezdetben a dokumentumok mérete szerint két numerus currens futott egymás mellett. Emellett az egyenként beérkező kisebb dokumentumok számára külön sorozatot létesítettek. L. BERLÁSZ, id. m. 16—17. l. — Utóbb a fektetve, dobozban tárolt kéziratok számára harmadik sorozat indult.

18. BAKÁCS István: *A személyi levéltárak rendezésének kérdése. = Levéltári Híradó.* 1957. 1—2. sz. 25. l.

19. Vö. BATA Imre: *A huszadik századi kéziratosság.* Bp. 1973. 5—6. l. (Magyar Könyvtárosok Egyesülete. Előadások — viták.)

lehet csak az anyag technikai szabályokat szem előtt tartó gondozója: sokkal inkább a hagyaték első kutatója, aki a fondképző személy pályájának s az irat-együttes természetének elmélyült megismerése után olyan rendet alkot meg az anyagban, amely az eredeti összefüggéseket fenntartja és a további kutatók előtt is világossá teszi. Minden hagyaték egy kis világ, s mikroklímájának rögzítése, megőrzése a hagyaték feldolgozójának feladata.

5.

Míg egyfelől a fondokban történő feldolgozás egyszerűbbé, világosabbá teszi a munkát a kutató számára, addig másfelől számos új problémát vet fel a kézirat-táros számára mind a gyűjtés, mind a rendezés területén. Az alábbiakban ezek közül sorolunk fel néhányat — a választást is megkísérelve, amennyiben ez gyakorlatunk, a rokon intézmények gyakorlata vagy a csekély mennyiségű vonatkozó irodalom alapján lehetséges. A problémák részben régiiek, vagyis a kézirat-tárak korábbi feldolgozási korszakaiban is léteztek — az új módszer használata során azonban a problematikus kérdések új formában vetődtek fel.

Ilyen mindenekelőtt a *gyűjtés* határainak kérdése, egyfelől levéltár és könyvtári kézirat-tár, másfelől kézirat-tár és kézirat-tár között. A könyvtári és levéltári gyűjtőkör kérdése bonyolultabb, több vitát kiváltott úgy annál, semhogy itt a fondok kezelésével kapcsolatos néhány kérdésen túlmenően kitérhessünk rá.

A fondok kezelésének első korszakában, a kötetes kéziratok uralma idején, megfelelően a proveniencia-elv elhanyagolásának, azokat a levéltárba tartozó iratokat, amelyek eredeti helyükről az évszázadok során kiszakadtak, és valamely gyűjteménnyel az Országos Széchényi Könyvtár Kézirat-tárába kerültek, kisebb-nagyobb csoportonként kötetté formálták és feldolgozták. Amikor a proveniencia elvének felismerése általánossá vált, levéltári részről sérelmezni kezdtek ezeknek az anyagoknak kézirat-tári kezelésben létét; végül a kézirat-tár átadta ezeket az iratokat az Országos Levéltárnak (személyek szerinti iratok, városi iratok, kamarai iratok stb.). A levelestár és anekta-sorozatokat létrehozó feldolgozási korszakban azután már a kézirat-tár is tartózkodott attól, hogy levéltári érdekű iratokat gyűjtsön — különben is, ezek nagy része a személyiségekre alapozott szisztémába csak nehezen lett volna beilleszthető. Ugyanakkor a kézirat-tár gyűjtésében átmenetileg bizonyos egyoldalúság kezdett mutatkozni: a gyűjteményt, talán a DILTHEY-féle irodalmi levéltári gondolat hatására, elvben egyre inkább az irodalom és a tudomány területére korlátozták, és jelentékeny politikai és írói tevékenységet egyaránt kifejtő személyiségek magánjellegű hagyatékait vagy hagyatékreszeit átadták az ekkor az Országos Széchényi Könyvtárhoz tartozó levéltári osztálynak (pl. KOSSUTH, SZÉCHENYI levelezéseit, TANÁRKY Gyula naplóját stb.), amellyel együtt ezek később az Országos Levéltárba kerültek. Míg az elsőnek említett (bár későbbi) esetben a kézirat-tár valóban levéltári érdekű anyagot engedett át, addig a második esetben, gyűjtőköre átmeneti leszűkítésével, profiljába tartozó, értékes állományrészelekről mondott le.

Az ilyen természetű hibák, s általában a kézirat-tári és levéltári gyűjtőkör határainak kérdésében folytatott viták eredménytelensége nem kis részben a kézirat-tári anyag mivoltának bizonytalan, homályos megfogalmazásából adódtak. A kérdés világos felvetése akkor lehetséges, ha felismerjük a tény, hogy a kéz-

írártárok állományának jelentős részét is összetartozó dokumentumegyüttesek, fondok alkotják. Ebből kiindulva válik lehetővé, hogy a kézzel írott dokumentumokat (s a hozzájuk csatlakozó egyéb dokumentumokat) gyűjtőköri szempontból három nagy csoportra osszuk. Az első csoport a levéltárakba tartozó anyag: az állami szervek és jogi személyek írártára, valamint a középkori oklevelek. A másik csoport a kézírátárok specifikus anyaga: mindazok a fenti kategóriákba nem tartozó forrásértékű dokumentumok, amelyek elszigetelten vagy kis együttesben maradtak fenn, és csak egyedileg dolgozhatók fel és válnak használhatóvá a kutatás számára (pl. egyes kötetek és missilisek, középkori kódexek). Végül mindkét gyűjteménytípusnak, könyvtárnak és levéltárnak egyaránt gyűjtőkörébe tartoznak a személyi fondok, azzal a megszorítással, hogy olyan fondok számára, melyeknél az egyes darabok önmagukban, a fondtól függetlenül is érdekelhetik a kutatást (ilyen típusú anyagot elsősorban írói hagyatékok szoktak tartalmazni), feltétlenül kedvezőbb a kézírátári őrizet, minthogy itt a katalógusok segítségével az egyes darabok hasonlíthatatlanul könnyebben hozzáférhetők.

Más a helyzet a kézírátárok gyűjtésének egymástól való elhatárolása kérdésében. Minthogy a kézírátárok valamennyien gyűjtenek elszigetelt kéziratokat is, személyi fondokat is, az elhatárolást csak tartalmi síkon lehet megkísérelni, mégpedig elsősorban a gyűjtés zömét alkotó fondok vonatkozásában. Az ötvenes években kísérlet történt a határok megvonására, s annak kimondására, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Kézírattára elsősorban írói hagyatékokat, az MTA Könyvtárának Kézírattára tudóshagyatékokat gyűjthet, az ELTE Könyvtárának Kézírattára pedig egyetemi tanárok hagyatékait. A Petőfi Irodalmi Múzeum e koncepció szerint forradalmi írói hagyatékok és általában modern írói hagyatékok gyűjtését végezné.

Ez az elhatárolás gyakorlatilag számos okból keresztülvihetetlen. Az Országos Széchényi Könyvtár nem mondhat le modern írói hagyatékokról, hiszen évszázados hagyománya ezek gyűjtése, s önmagát fokozná le, ha lemondana gyűjteménye fejlesztéséről. De nem mondhat le PETŐFI, ADY még előkerülő dokumentumairól sem, melyek gyűjtése a Petőfi Irodalmi Múzeum egyik célkitűzése, de melyekből az Országos Széchényi Könyvtár értékes gyűjteményekkel rendelkezik. A Magyar Tudományos Akadémia Kézírattára viszont szintén hagyományának tekinti írói hagyatékok gyűjtését — mint ahogy az Országos Széchényi Könyvtár is kezdettől fogva őriz jeles tudóshagyatékokat. Ami pedig az ELTE gyűjtőkörét illeti: az egyetemi tanárok számos esetben akadémikusok is egyben — így hagyatékuikra eleve két intézmény illetékes. Ezekhez a nehézségekhez személyes szempontok csatlakoznak: a fondot átadó személy sokszor személyes, érzelmi vagy más okból ragaszkodik ahhoz, hogy a hagyatékot egy bizonyos intézmény őrizze — s ez a kívánsága esetleg nem egyezik meg egy papírra fektetett gyűjtőköri rendszerrel. Csak bonyolítja a helyzetet, hogy a négy nagy gyűjteményen kívül további kisebb kézírátárok, valamint múzeumok is gyűjtenek hagyatékokat, hagyatékrészeket.

Fentiek megfontolása után, úgy látszik, le kell mondanunk arról, hogy az egyes kézírátárok gyűjtőkörét határozott vonallal elhatároljuk egymástól. Ez azonban nem is feltétlenül szükséges. Megítélésünk szerint a nemzeti értékek biztonsága és a kutatás érdekei elsősorban azt kívánják meg, hogy az értékes hagyatékok közgyűjtemény őrizetébe kerüljenek, és ott megfelelő feltárásban részesüljenek. Bármely téma kutatói általában valamennyi kéziratgyűjtemény-

ben kénytelenek tájékozódni, hiszen valamely személyiség számos hagyatékbán szétszórva fennmaradt levelei szükségképpen csak így gyűjthetők össze. A kutatás megkönnyítését nem gyűjtőkori viták, hanem központi nyilvántartások, nyomtatott katalógusok és fondrepertóriumok, egyes hiányoknak xeroxmásolatokkal történő kiegészítései szolgálják.²⁰

Még egy határvonal kérdését kell felvetni, de ez a kérdés már a gyűjteményen belül jelentkezik, legalább is az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában használatos rendszer mellett, s ez az: milyen terjedelmi vagy egyéb kritérium alapján kezelendő egy bizonyos dokumentumegyüttes fondként, s milyen természetű vagy mennyiségű együttes az, amely a levél- és anekta-gyűjteményben dolgozandó fel.

A kérdés megválaszolásánál különbséget kell tenni hagyatékok és gyűjtemények között. Valóságos hagyatékok — ha csak nem túlságosan csekély számú kéziratból áll, általában 100 db felett — minden esetben együtt tartandó. Az együtt-tartás 50–100 db-ból álló együtteseknél is indokolt, ha a szétbontás valamilyen tartalmi összefüggést lazítana meg. Nem indokolt az együttes kezelés olyan kis terjedelmű hagyatéktöredékek esetén, amelyeknél a meglévő összefüggés a kötet—levél—anekta sorozatokban való feldolgozásban sem vész el. Pl. a kötetek között dolgozható fel olyan hagyatékok, mely kizárólag egyszemélyes szerző által írott, tehát neve alatt a katalógusba kerülő kötetekből áll. A levelek között kerülhet elhelyezésre olyan töredék, mely egyetlen levelezési relációt tartalmaz, bárhányszaraból áll is a levelezés. Az anekta-gyűjteményben dolgozható fel olyan összefüggő irategyüttesek, melyek egyetlen címmel világosan meghatározhatók, s számuk az 50-et nem éri el. Minden eshetőségre előre intézkedő szabályt e területen nem lehet felállítani, az esetek többségében azonban magától adódik a megoldás. Az a külföldi gyakorlat, mely 1–2 kötetből álló együttest vagy néhány levelet fondként kezel (amint ez egyik-másik katalógusból kitűnik), nem indokolt táruunkban, ahol az egyes darabok és a kis együttesek feldolgozására a hagyományos sorozatok megfelelő keretet kínálnak.

Gyűjtemények együtt-tartása csak néhány esetben szükséges: ha a gyűjtemény határozott profillal rendelkezik, és így a gyűjtő személyén kívül tartalmi szempontok is összekapcsolják az egyes darabokat; ha a gyűjtemény mint ilyen ismert, s az irodalom már hivatkozott egyes darabjaira; együtt-tartandók végül az autogram-gyűjtemények — melyek egyébként csak ritka esetben érdekesek arra, hogy nagyobb gyűjteményben helyet kapjanak. A más típusú gyűjtemények hátrányok nélkül szétszathatók a kézirtár hagyományos sorozataiba — régebbi összefüggéseiket a leltári naplóba történő bejegyzés eléggé megőrzi.

A fondban történő feldolgozás legsúlyosabb problémája a *selejtezés* — vagyis a fondba tartozó egyes darabok értéktelennek nyilvánítása és megsemmisítése. Legsúlyosabb, mivel minden selejtezési döntés jóvátehetetlen következményekkel járhat; ugyanakkor mind férőhelyi, mind tartalmi szempontok megkövetelik a hagyatékok megszabadítását a kutatás számára semmitmondó, felesleges iromá-

20. Erre az eredményre jut CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára is, A kézirtagyűjtemények új típusai c., id. tanulmányában. Ez látszik a legmegfelelőbb megoldásnak azokban az esetekben is, amikor valamely személyi fond részei különböző gyűjtemények őrzetébe kerültek, és az átadás vagy csere lebonyolítása nehézségekbe ütközik.

nyoktól. A probléma a korábbi feldolgozási rendszerekben is jelentkezett, de kisebb mértékben: egyrészt az anyag abszolút és viszonylagosan is kisebb mennyisége folytán a kérdés nem volt annyira égető; másfelől a limbusban való megőrzéssel a probléma megkerülhető volt.

Selejtezés levéltári-irattári anyagban már régóta, s igen sok területen folyik. Ez a gyakorlat azonban a személyi fondok selejtezése szempontjából nem jár tanulsággal. Az irattárak esetében — irattáranként változó módon — megállapítják bizonyos iratfélések kiselejtezhetséget. Személyi fondokban azonban nincsenek tipikus, ismétlődő darabok; minden darab egyedi döntést igényel, s ezeket a döntéseket a fondokat beszerző, ill. feldolgozó kéziratárosnak kell meghoznia.

A selejtezés nehéz problémájában természetesen kínálkozik a válasz: eltekintve a kegyeleti okból megőrzendő jelentős autográf kéziratoktól, melyekkel kapcsolatban a selejtezés kérdése fel sem vethető, csak a forrásértékű kéziratok őrzendők meg.

A forrásérték kérdése viszonylag könnyen eldönthető az elszigetelten vagy kis együttesben fennmaradt kéziratoknál. Nagyobb volumenű hagyatékoknál azonban a forrásérték szempontjának következetes alkalmazása szinte lehetetlen. Nem kétséges ugyanis, hogy ha valamely hagyatéknak egészét tekintve érdemes a megőrzésre, akkor ezen belül forrásértékűek, vagyis megőrzendők a kiadatlan művek kéziratjai, a fondképzőhöz intézett tartalmas levelek, az ő levélfogalmazványai, s hasonló dokumentumok. Csakhogy csaknem minden hagyatéknak tartalmaz véletlenül fennmaradt, íróasztal, szekrény mélyén elhevert, esetleg a fondképző személytől is megsemmisítésre szánt írásokat, töredékeket. Forrásértékűek-e művekből — esetleg meg sem határozható művekből — fennmaradt kis terjedelmű töredékek? Forrásértékűek-e a borítékok, melyek tartalma elkallódott? Forrásértékűek-e a gáz- és villanyszámlák, a sablonos hivatalos iratok olyan ügyekben, melyekről érdemlegesebb forrásanyag is fennmaradt?

A kérdésekre (melyek számát szaporíthatnánk) általánosságban nem lehet válaszolni. A legkisebb kézirat-töredék is jelentős lehet — de ez nem indokolhatja azt, hogy minden hagyatéknak a gyűjteménybe kerülés esetlegességeiből származó törmelékhalmozást is kell, hogy őrizzen; egy üres boríték lehet teljesen érdektelen — de szolgáltatathat fontos adatot egy személyiség tartózkodási helyére vonatkozóan; és így tovább.

Fentiekből következik, hogy a fondok anyagának megrostálásakor nem nyújt elégséges fogódzót a forrásérték kritériumainak alkalmazása. Nagyobb biztonságot ad e munka elvégzéséhez, ha a fondképző személyiség jelentőségéből indulunk ki (értve ez alatt természetesen a munkásságból, magából a hagyatékból felismerhető jelentőséget, mely a társadalmi pozícióval nem feltétlenül vág egybe).

Irodalmi, kulturális életünk, történelmünk kimagasló egyéniségeitől származó, vagy életükkel, tevékenységükkel összefüggő minden dokumentum méltó a megőrzésre. Ezt tekinthetjük az első kategóriának. A második kategóriába ugyancsak jelentékeny személyiségeket sorolhatunk, de mégsem a legnagyobbakat. Az ő fondjukból, különösen, ha az a fond terjedelmes, már kiselejtezhető az a dokumentumok, amelyek semmiféle vonatkozásban sem tartalmaznak érdemleges információt a fondképzőre, ill. a vele kapcsolatban állott személyiségekre vonatkozóan, s a bennük foglalt adatok más vonatkozásban sem érdekesek (pl. sablonos számlák, gépiratos többpéldányok, ha az első példány is fennmaradt, vasúti jegyek stb.). A selejtezés harmadik kategóriájában a személyiség többoldalú tevékenységének csak bizonyos

ágazataira vonatkozó dokumentumokat őrzünk meg. Egy konkrét példa: az Országos Széchényi Könyvtár néhány éve megszerezte egy elhunyt újságíró hagyatékát. A hagyaték levelezésén, valamint részben publikálatlan közgazdasági tárgyú anyaggyűjtésén és fogalmazványokon kívül nagy mennyiségű anyagot tartalmazott az illető angol nyelvű tanulmányaira, valamint az angol nyelv tanítására vonatkozóan, s ugyan-csak elég terjedelmes feljegyzéseket a bridge-játékkal kapcsolatosan, melyet az illető magas szinten művelt. Utóbbi két tárgykör anyagát visszaadtuk a családtagoknak. Végül a személyiségek negyedik kategóriájaként azokat foglalnám össze, akiknek hagyatékából csak a levelezésre tartunk igényt, tehát sem a művek fogalmazványai, sem a szerző tevékenységével kapcsolatos egyéb anyag nem éri el gyűjtésünk színvonalát; a levelezés azonban — elsősorban a levelező partnerek személye folytán — megérdemli a megőrzést.

A szűrés két fázisban történhetik. Egyes anyagokat (vételt esetén) át sem veszünk az eladótól. A második fázis az, amikor a rendezés során selejtezzük. Megjegyezném, hogy a régebbi gyakorlathoz hasonlóan fenntartjuk a „limbus”-ba helyezés módszerét olyan anyagokra vonatkozóan, amelyeknek megsemmisítése nem történhetik meg aggályok nélkül, de amelyek a feldolgozást, nyilvántartást mégsem érdemlik meg. Töredékes anyaggyűjtések, jelentéktelennek látszó üdvözlőlapok, üres borítékok s hasonló anyagok kerülhetnek limbusba, vagyis rendezetlenül történő eltételre. Amennyiben valamely fondképző személlyel intenzíven foglalkozó kutató igényli: ez az anyag is természetesen rendelkezésére áll.

Fentiek inkább irányelvek, mint szabályok. Minden hagyaték egyéni elbírálást igényel, más vonatkozásokban is, de elsősorban a selejtezés tekintetében. Szakismertek, általános műveltség, gyakorlat, jó érzék e munka elengedhetetlen feltételei.²¹

A fondban történő feldolgozás központi mozzanata az anyag *rendezése*. A fondok korábbi széttagolt feldolgozásánál ez a feladat alacsonyabb szinten jelentkezett: a formai jegyek szerint elrendezett darabokat mechanikusan illesztették be a meglévő sorozatok kereteibe. A fond egyéni kezelése azonban azt igényli, hogy az egyszerűsített anyag logikus, a kutató számára a legmegfelelőbb rendben kerüljön elhelyezésre és leírásra. Amennyiben az anyag jól rendezett állapotban kerül be a gyűjteménybe, a rend fenntartása és rögzítése a feladat. Ez azonban ritkán van így. Az esetek többségében az anyag részlegesen, a fondképző személy pillanatnyi céljainak megfelelően rendezve vagy teljesen rendezetlenül kerül be gyűjteményünkbe. A rendezetlenség — számos tényező következtében — nem egyszer olyan mérvű, hogy csak ebben gyakorlott szem képes az anyagban rejlő értékek felismerésére, felmérésére. Ilyenkor a kézirat-táros feladata, hogy a fondképző tevékenysége irányainak, s az anyag természetének leginkább megfelelő szakrendet kidolgozza, és a dokumentumokat elrendezze.

A hagyatékokkal való egyéni bánásmódra irányuló törekvés nem mond ellene annak a gyakorlatnak, hogy a rendezés fő elveiben — intézményenként, országonként — bizonyos állandóság érvényesül. Az a körülmény, hogy a hagyatékok feldolgozásánál az alapvonalak lehetőség szerint azonosak, kényelmesebbé, könnyebbé teszi kutató és kézirat-táros munkáját egyaránt. Az egyéni megoldások-

21. Külföldi intézmények szintén igen óvatos magatartást tanúsítanak a selejtezés kérdésében. Az NDK irodalmi levéltáraiban azokat a darabokat selejtezik, amelyeknek a legcsekélyebb forrásértékük, fontosságuk sincsen. A Strahov-beli gyűjteményben kiselejtezik azokat a borítékokat, amelyek a levelekhez képest nem tartalmaznak új adatot, továbbá a hagyaték rendezése során visszaadják a volt tulajdonosnak a jelentéktelen tartalmú családi leveleket. Jellemző a kérdés nehézségeire, hogy más cseshszlovákiai intézmények aggályosnak tartják a Strahovban követett gyakorlatot. (A martini symposion anyagából.)

nak e fő szakokon belül, a második és további mélységű tagolásnál kell érvényesülniük.

Országos érvényű szakrendet alkalmaznak a hagyatékok feldolgozói pl. Csehszlovákiában, a Német Szövetségi Köztársaságban, a Szovjetunióban. A Német Szövetségi Köztársaságban a hagyatékok fő kategóriái: 1. személyi iratok, 2. levelek, 3. iratok különféle ügyekről, 4. művek, személyes feljegyzések kéziratjai, 5. előadások kéziratjai, tanulmányi jegyzetek.²² A Csehszlovákia egész területén kötelező szakrend: 1. személyi és családi dokumentumok, 2. levelezés, 3. kéziratos művek (saját művek és a hagyatékban levő idegen kéziratok egyaránt), 4. feljegyzések, kivonatok, 5. kinyomtatványok, különnyomatok, kivágatok, 6. a családtagok irományai.²³ A szovjet intézmények sémája a művekkel kezdi a rendezést, ezt követi az önéletrajzi anyag, majd a levelezés; következnek az életrajzi anyag, az irodalmi és művészeti tevékenység dokumentumai, az egyéb irányú tevékenység dokumentumai, az anyagi ügyekre vonatkozó iratanyag, végül a fondképző által gyűjtött anyagok.²⁴

A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárának szakrendje tudósok és írók vonatkozásában eltérő. Az írói hagyatékok rendezésének vázlata: 1. művek (műfaj szerinti csoportosításban), 2. életrajzi anyag, a működésre vonatkozó anyag, 3. levelezés, 4. képek, 5. idegen művek, 6. a hagyatéokra vonatkozó iratok. A tudóshagyatékok szakrendje 10 tagból áll: 1. személyi iratok, 2. működéssel kapcsolatos iratok, 3. saját levelek, 4. levelek a fondképzőhöz, 5. művek kéziratjai, 6. a művekkel kapcsolatos iratok, 7. töredékes művek, 8. anyaggyűjtések, 9. vegyes anyag és a családtagok iratai, 10. a hagyatéokra vonatkozó iratok.

Kevesebb főszakkal dolgozik az a csoportosítás, melyet az ötvenes években a Dunamelléki Ref. Egyházkerület Ráday Levéltárában alkalmaztak: 1. személyes iratok (egyéni és családi dokumentumok), 2. hivatali (hivatásbeli, egyesületi, közéleti) működéssel kapcsolatos iratok, 3. levelezés, 4. irodalmi és tudományos kéziratok, 5. vegyes anyag, 6. a fondképző halálára, temetésére vonatkozó anyag.²⁵

Az elmondottakból kitűnik, hogy az alkalmazott szakcsoportok a különféle országokban, ill. intézményeknél a dolog természetéből következően nagyjából azonosak, csak sorrendjük és a főcsoportok száma változó (ennek megfelelően egyes intézményeknél alcsoportként jelenik meg olyan anyag, amit más intézmény főcsoportként kezel). Egy további, s leginkább az utolsónak ismertetett

22. HARNACK, Alex v.: *Handschriftliche Nachlässe von Politikern und Gelehrten. Bedeutung, Verzeichnung, Verwertung.* = *Zeitschrift für Bibliothekswesen.* 1947. 261–271. l., és HOFFMANN, Wilhelm: *Neuere Handschriften und Nachlässe.* = *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. Sonderheft. Zur Katalogisierung mittelalterlicher und neuerer Handschriften.* Frankfurt am Main, 1963. 51–54. l.

— Úgy látszik, az ismertetett megoldás csak a könyvtárakban érvényes; levéltári részről írott cikk kb. egyidejűleg erősen eltérő tagolást ajánl: művek, levelezés, személyi iratok és naplók, hivatalos és üzleti iratok. (FLACH, W.: *Literaturarchiv.* = *Archivmitteilungen.* 1955. 4. füz. 4–10. l. Idézi CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára id. cikke, 198. lap.)

23. LOUŽIL, Jaromír: *Spôsòb spracòvávania literárno-archívnych pozostalosti v ĀSSR.* (A martini symposionon elhangzott előadás.)

24. *A levéltárügy elmélete és gyakorlata a Szovjetunióban.* Bp. 1960.

25. BENDA Kálmán—NÉMETH Balázs: *Értelmiségi családok levéltárának rendezése.* = *Levéltári Híradó.* 1956. 4. sz. 54–69. l. — A közlemény több példán-is bemutatja a szakrend alkalmazását. Hasonló ehhez a családi levéltárak rendezésénél az ezeken belül fennmaradt egyes személyi levéltárak rendezésére kialakított rendszer is (BAKÁCS István: *A családi levéltárak rendezése.* = *Levéltári Közlemények.* 1955. 5. skk. 11.), bár vannak eltérések: pl. a periratok és számlák — melyek a családi levéltári anyagban bővebben szerepelnek, mint kifejezetten értelmiségi családok levéltáraiban — itt külön szakot kapnak, míg a Benda-féle szakrendben ezek helye a személyi iratok között van.

csoportosítással rokon változat az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának szakrendje:

1. Személyi iratok.
2. A fondképző személy hivatali, közéleti, egyesületi tevékenységével kapcsolatos iratok.
3. Anyagi ügyekkel és perekkel kapcsolatos iratok.
4. A fondképző személy műveinek kéziratok és a hozzájuk csatlakozó egyéb kéziratok. (Első fogalmazvány, anyaggyűjtés stb.)
5. A fondképző személy levelezése.
6. A fondképző személyre vonatkozó vegyes anyag. (pl. újságkivágatok, fényképek).
7. A fondképző személy családtagjainak iratai.
8. A fondképző személy által gyűjtött kéziratok anyag.

Fenti csoportosítás logikusabbnak tűnik számunkra a többinél. Az író vagy más személyiség életrajzát megvilágító anyagnak — a tudományos feldolgozás szempontjaihoz alkalmazkodva — meg kell előznie a művek szakcsoportját, s a művek helye előbbre való a levelezésnél, hiszen ez az utóbbi többségében a fondképzőhöz mások által írott leveleket tartalmazza, tehát a személyhez kevésbé szorosan kapcsolódik, mint a művek vagy az anyaggyűjtés. Valamennyi szak az anyag természetének megfelelően rendezendő, ill. tagolandó tovább (pl. a tevékenység ágazatai szerint; a megfelelő művek mellett foglalnak helyet az anyaggyűjtések, töredékek; a levelezés szakban a fondképző fogalmazványai elkülönülnek a hozzá írott levelektől stb.). Töredékes fond esetén a szakrend az anyagnak megfelelően módosul; egyes csoportok összevonhatók, vagy teljesen elmaradnak.

E szakrendek alkalmazása általában egyetlen ponton jár nehézségekkel. A fondképző személyiség különféle irányú tevékenységeivel kapcsolatos iratok csoportja (amelybe tartozhatnak pl. egyetemi tanári, írószövetségi, szerkesztői, színházigazgatói funkciók) tartalmazhat s általában tartalmaz is egyes leveleket, ill. esetleg valamelyik ügy körül forgó terjedelmesebb levelezést. A kétféle lehetséges megoldás közül arra hajlunk, hogy ezek a levelek maradjanak a tárgy által meghatározott helyükön, tehát a személyiség tevékenységével kapcsolatos iratok csoportjában (sok esetben még a fondképző által kialakított együttesben), s róluk a katalógus számára utalócédulákat készítünk, sőt utalás formájában a fondrepertóriumban is szerepeltetjük őket. Ez a megoldás felel ugyanis meg a szervesen összefüggő anyag lehető együtt-tartásáról vallott elveknek.

A rendezés kérdésével függ össze a fondhoz tartozó, de különállóan beérkező, továbbá a fondképzőre vonatkozó, de nem a hagyatékhoz tartozó kéziratok problémája. Természetes, hogy azok a dokumentumok, melyek a fondképző személy tevékenysége során keletkeztek vagy rendeltetészerűen hozzá kerültek, a vonatkozó fond keretei között nyernek feldolgozást még akkor is, ha a fondtól elszakadva későbbi időpontban kerülnek be gyűjteményünkbe. Ha a fond csak ezután kerül rendezésre, a később beérkezett anyagrészek is a tartalmuk által meghatározott helyre kerülnek; ha a fond már rendezett, az anyag végéhez csatolandók.

Nagyobb problémát jelent a fondképző személyre vonatkozó, vagy tőle származó, idegen fondtöredékekben vagy egyedileg bekerülő darabok sorsa: vajon a

fondhoz csatoltassanak-e (ami által a hagyaték végső soron gyűjteménnyé válik), vagy külön kerüljenek feldolgozásra?

E kérdés — véleményem szerint — az intézmény általános feldolgozási gyakorlatától függően oldható meg. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában semmi sem indokolja, hogy az egyedileg beérkező, s a meglévő fondokhoz eredetileg nem tartozó kéziratok valamely fondképző személyre való vonatkozásuk alapján az illető fondba osztassanak be. A Kézirattárban levő kötet-, levél- és anekta-sorozatok lehetővé teszik e darabok megfelelő elhelyezését, a katalógusok a könnyű megtalálást. Egyes kivételes esetekben követhető más eljárás. Így pl. gyűjteményünkben Petőfi kézirateit és minden rá és családjára vonatkozó dokumentumot külön gyűjteményben dolgozunk fel és őrzünk, a múlt századtól kezdődően a mai napig. A dokumentumok száma nem túlságosan nagy; így az a körülmény, hogy a gyűjtemény a bekerülés sorrendjében növekszik, nem jelent komoly nehézséget a kutatás számára; a Petőfi-dokumentumok rendkívüli értéke viszont feltétlenül indokolja, hogy ezek ne kerüljenek be a nagy terjedelmű sorozatokba, hanem külön, fokozott gonddal őrizzük őket. Eltérő megoldás az ADY- és BABITS-gyűjtemény (nem azonos BABITS Mihály fondjával) létrehozása; ezekben kisebb fondok, fondtörédek kerültek egymás mellett — de nem összekeverten — feldolgozásra.

Végezetül felvetődik a kérdés: az a felismerés, hogy a kutatás számára a hagyatékok együtt-tartása, együttes leírása a kívánatos állapot: mennyiben befolyásolhatja a csaknem 150 éven át széttagoltan feldolgozott fondok, fondtörédek sorsát?

Tekintettel arra, hogy egy gyűjtemény meglévő rendjének felforgatása a gyűjtemény használhatósága szempontjából beláthatatlan következményekkel jár (különösen akkor, ha ismert, számtalan esetben használt és idézett gyűjteményről van szó), a széttagolt fondok egységként való helyreállítása többé nem képzelhető el. Ami lehetséges: olyan segédletek készítése, amelyek a fondok valamennyi darabját együttesen írják le, az egyes darabok jelzeteinek megadásával. Ilyenfajta jegyzék készítése az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának távolabbi célkitűzései között szerepel.²⁶

Fentiekben bizonyítani kívántuk, hogy a fondok az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában — éppúgy, mint más jelentős kézirattárakban — a maguk helyén vannak. Gyűjtésük megfelel a hagyományoknak, a gyűjtemények természetének, a kutatás kívánalmainak egyaránt. Kezelésük mai módja azonban a könyvtári keretek között újszerű, ennek megfelelően nem is problémamentes. A kézirattárak a problémák olyan megoldására törekuszenek, hogy a gondjaikra bízott hagyatékok az új és új szempontokat érvényesítő, egyre elmélyültebb módszereket alkalmazó utókor számára is jól használhatóak legyenek, s egyben méltó emlékművei legyenek azoknak a jelentős személyiségeknek, akiknek emléke a tudomány által megelevenített hagyatékokban él tovább.

26. Az elsődleges feladat a beérkező fondok kézirattári feldolgozása. Az utolsó kb. 20 évben — az anyag gyarapodása és a személyi viszonyok stagnálása, sőt a munkatársak számának átmeneti csökkenése folytán — nagy mennyiségű jelentős anyag maradt rendezetlen állapotban. Bár ez általános jelenség a hasonló gyűjteményekben (a DENECKE-féle katalógus pl. nagyszámú fond mellett jelzi feldolgozatlan voltukat), mégis rendkívül kívánatos lenne olyan körülmények teremése, melyek között beszerzés és feldolgozás szinkronba kerülhetnének.

Fonds in der Handschriftensammlung der Széchényi Nationalbibliothek

É. V. WINDISCH

Die Studie beschäftigt sich mit den in Handschriftensammlungen aufbewahrten Fonds, besonders mit den Fonds der Handschriftensammlung der Nationalbibliothek Széchényi. Ihre Bearbeitung und auch die Praxis der Handschriftensammlungen anderer Bibliotheken wird besprochen.

Der Begriff des Fonds in unserer Praxis wird folgend definiert: wir betrachten als Fond die Gesamtheit der handschriftlichen Dokumente, die infolge der Tätigkeit irgendeiner Person zustande gekommen sind, bestimmungsgemäss bei ihm geblieben oder zu ihm angekommen sind, ferner die im Laufe der handschriftensammlerischen Tätigkeit irgendeiner Person zustande gekommene und in der Handschriftensammlung auch zusammengehaltene Handschriftengruppe. Haupttyp des Fonds ist der Nachlass, beziehungsweise dessen bedeutendes Bruchteil (z.B. ein Briefwechsel, oder wenn jemand die Dokumente eines Abschnittes seiner Tätigkeit der Sammlung übergibt).

Die Studie stellt beim Überblick der in den verschiedenen Zeiten in die Sammlung gekommenen Nachlässe fest, dass das Sammeln der Fonds in der Handschriftensammlung der Nationalbibliothek Széchényi keine neue Aufgabe ist, denn seit ihrem Bestehen sammelt sie solche. Was sich im Laufe der Zeit geändert hat, war die Bearbeitung dieser Fonds. Die erste Periode der Bearbeitung (fast das ganze neunzehnte Jahrhundert durch) war die Zeit der Handschriftenbände: man hat alles Material — Handschriften, auch Briefe — in Bände geformt und diese nach Sprache und Grösse in Serien aufgestellt. Zu diesen Bänden stand ein alphabetischer Katalog zur Verfügung. Aus praktischen Gründen, aber auch durch die Ehre vor der einzelnen Handschrift, vor dem „Autographen“ geleitet, kamen am Ende des neunzehnten Jahrhunderts die Korrespondenzsammlung und die Analektaserie zustande. Im Ersteren wurden die Briefe nach ihren Verfassern in ein einziges Alphabet geordnet, in der Zweiten alle andere Handschriften kleineren Umfanges. Dieses Verfahren hat zwar das Auffinden der einzelnen Stücke erleichtert, aber die Nachlässe in einem noch viel grösseren Masse zerstückelt. Die einzelnen Stücke eines jeden Nachlasses wurden in das sogenannte Akzessionsinventar gemeinsam eingetragen; die Nachlässe blieben also dadurch rekonstruierbar.

Dem Prinzip der Provenienz entsprechende Methoden wurden bei der Bearbeitung der Fonds im Jahre 1963 in der Handschriftenabteilung der Nationalbibliothek Széchényi eingeführt (in der Handschriftensammlung der Ungarischen Wissenschaftlichen Akademie schon einige Jahre früher). Die einzelnen Fonds werden nach entsprechendem Ordnen als selbständige Einheiten aufgestellt; vom Fond selbst wird ein Repertorium angefertigt, von den einzelnen Stücken verweisartige Katalogzettel. Diese Methode der Bearbeitung entspricht auch den Ansprüchen der modernen komplexen Forschung; sie zieht aber gleichzeitig auch die Konsequenzen des raschen Zunehmens des Materials, das besonders seit der Mitte unseres Jahrhunderts besteht.

Die zweite Hälfte der Studie bespricht einige Probleme, die sich bei der Behandlung des Materials in Fonds ergeben. Es werden die Fragen des *Sammelgebietes* der Bibliothek und des Archives bezüglich der Fonds besprochen mit der Bemerkung ergänzt, dass das Sammelgebiet der Handschriftensammlungen unter den Bibliotheken praktisch nicht umgrenzbar zu sein scheint, dies ist aber auch nicht unbedingt nötig. Bei der Besprechung des schweren Problems der *Skartierung* wird festgestellt, dass bei den persönlichen Fonds diese Frage in jedem Fall nur einzeln gelöst werden kann. Die Bedeutung der fondbildenden Person gibt allerdings einen gewissen Anhaltspunkt dazu, dass das Skartieren in einem der Bedeutung entsprechendem Masse, aber sehr vorsichtig durchgeführt werden muss. Zum Schluss wird das *Ordnen* der Fonds besprochen. Nach der Beschreibung einiger ungarischen und ausländischen Fachordnungen wird die von diesem in gewissem Masse abweichende, aber nach der Meinung der Studie sowohl den Ansprüchen der Logik wie auch der Forschung am meisten entsprechende Fachordnung der Handschriftensammlung der Ungarischen Nationalbibliothek begründet. Zuletzt werden noch einige beim Ordnen der Nachlässe hervorkommende Probleme besprochen.

